

ROMÂNII ȘI ROMÂNIA ÎN EUROPA: ÎNTRE OCCIDENTUL LATIN ȘI ORIENTUL BIZANTIN

Ioan-Aurel Pop

Excentrici în raport cu Occidentul – care a oferit lumii modelul dominant de civilizație din perioada mai recentă – românii apar în ochii opiniei publice internaționale ca un popor ciudat, situat într-o regiune preponderent slavă, dar un popor cu pretenții de latinitate, despre care se știe puține lucruri, disparate și de senzație, de la legende până la frânturi de realitate. Aspectele stranii nu provin atât din modul de formare a românilor ca popor, cât din evoluția lor ulterioară.

Formarea românilor ca popor romanic

Românii sunt un popor romanic și s-au născut, ca orice popor romanic, în mileniul I al erei creștine (între secolele I-II și VIII-IX), printr-un îndelungat și complex proces istoric, în urma cuceririi Daciei de către romani. Zona de formare este un spațiu vast, situat în regiunea carpa-to-danubiană și pontico-balcanică, restructurat apoi cu precădere la nordul Dunării de Jos, până spre Carpații Păduroși și de la valea Tisei până la valea Nistrului. Elementele etnice principale din care s-au constituit românii sunt analoage celor care stau la baza tuturor popoarelor romanice: elementul vechi, băștinaș, preroman, adică daco-geții, ramura nordică a tracilor (la francezi, elementul acesta preroman a fost format din gali sau celți, la spanioli din celtiberi etc.); elementul cuceritor, romanii (numitorul comun al tuturor popoarelor romanice europene); elementul migrator, adică slavii (în cazul popoarelor romanice occidentale, componentele migratoare au fost germanice: francii pentru francezi, vizigoții pentru spanioli, ostrogoții și longobarzii pentru italieni etc.). Altfel spus, peste puținii daco-geți rămași în viață (alături

de alte mărunte grupuri etnice), după decenii de războaie nimicitoare, au venit prin cucerire romanii și au fondat o serie de provincii romane, cea mai importantă dintre ele fiind Dacia (106-107 d. Hr.). Romanizarea Daciei s-a produs cu precădere printr-o intensă și masivă colonizare, organizată cu grijă de statul roman, pe de o parte, și spontană, cu mulțimi latinofone venite „din toată lumea romană” (*ex toto orbe romano*), în căutarea norocului. În scurtă vreme, vechea Dacie s-a „romanizat” din toate punctele de vedere, dar mai ales sub aspect lingvistic și spiritual. La retragerea autorităților romane din Dacia, în timpul crizei Imperiului de la finele secolului al III-lea, a rămas pe loc o relativ numeroasă populație de rând care vorbea o latină populară modificată după specificul locului. Peste această populație (care încă nu era constituită ca românească!) au trecut mai multe valuri migratoare (germanice și turanice), dintre care cei mai importanți au fost slavii (ajunși în Dacia prin secolele VI-VII), care, în parte, s-au și așezat printre protoromâni sau preromâni. După câteva secole de conviețuire cu acești „români” timpurii, slavii au sfârșit prin a fi asimilați, nu înainte de a lăsa importante urme în limba română, în toponimie și în alte laturi ale vieții locale. Prin urmare, românii sunt un popor romanic din romanitatea orientală, latini în primul rând prin limbă; ei aveau să devină și bizantini prin credință.

Ca majoritatea popoarelor, românii au avut până relativ recent un dublu nume etnic (etnonim), unul dat lor de ei înșiși și un altul dat de străini. Denumirea proprie este „rumân” sau, de la umanism încoace, „român”, termen moștenit în limba română din latinescul *romanus* și folosit de români pentru a se numi pe sine de la începutul existenței lor ca popor. Există destule mărturii medievale care atestă, începând cu secolele XIII-XIV, faptul că locuitorii de la Dunăre și Carpați se cheamau pe sine români și, mai mult, că unii dintre ei erau conștienți de descendența lor romană sau, altfel spus, aveau conștiința romanității lor. Străinii însă – în primul rând vecinii bizantini, slavi, maghiari, germani etc. – le-au spus românilor „vlahi” sau cu termeni similari, derivați, cum ar fi „blaci”, „valahi”, „volohi”, „vlasi”, „olahok”, „Walachen”, „ilac”, „oulagh” etc., răspândiți apoi și în rândul popoarelor occidentale. Se pare că termenul de „vlah” provine de la numele unui trib celtic romanizat – *Volcae* – atribuit apoi, în general, latinofonilor sau popoarelor de origine romană și restrâns în Europa Centrală și Sud-

Estică la nivelul românilor, singurii latinofoni de aici. Interesant este faptul că ambele nume (adică și cel de „român” și cel de „vlah”), pe bună dreptate considerate sinonime, indică din punct de vedere etimologic și semantic exact același lucru, anume latinitatea acestui popor. Momentul final al etnogenezei românilor se poate considera secolul al IX-lea, adică atunci când aceștia apar menționați cu numele de „vlahi” sau „blaci”, cam în perioada când se depuneau „Jurămintele de la Strasbourg” (842), prima atestare a limbii franceze și, deci, a existenței certe a poporului francez. Firește, un popor și o limbă se află în continuă evoluție și schimbare, de aceea termeni ca „primă atestare”, „naștere”, „apariție” etc. trebuie considerați relativi.

Românii ca popor de frontieră

Românii s-au aflat, de la finalul etnogenezei lor (secolele VIII-IX), la frontiera dintre cele două mari arii culturale și confesionale ale Europei, aria latină și catolică, pe de o parte și aria bizantino-slavă și ortodoxă, pe de alta. Unii autori, precum Samuel Huntington, relativ recent, au înțeles această „frontieră” ca pe o precisă și severă linie de demarcație plasată pe arcul Carpaților, linie prin care s-ar fi stabilit pentru eternitate destinul extra-european al românilor. De o parte a „liniei” s-ar situa popoarele (națiunile) catolice și protestante, germanice și romanice, creatoare de civilizație și cultură, întreprinzătoare și tenace, europene, iar de cealaltă parte s-ar afla popoarele ortodoxe, slave, stagnante și tradiționaliste, „orientale”, un fel de „istm” de legătură spre Asia. Considerăm că această judecată de valoare este grăbită, superficială, simplistă și, prin urmare, lipsită de temei. De altminteri, românii, grecii, ungurii, albanezii, balticii și alții nu se încadrează decât foarte vag în această schemă. De exemplu, românii nu sunt slavi, dar sunt ortodocși, iar polonezii sunt slavi, dar sunt catolici! Frontiera pe care sunt situați românii există cu adevărat, dar ea nu este o linie, ci o fâșie lată de câteva sute de kilometri, care pornește de la Marea Baltică și ajunge până la Dunărea de Jos și la Marea Adriatică. În această vastă regiune, spiritualitatea occidentală și cea răsăriteană au interferat plenar, de la nivel oficial și elită până la nivelul vieții cotidiene a oamenilor de rând. Izvoarele istorice pun în lumină pentru evul mediu, în această regiune, chiar persoane și comunități care și-au asumat concomitent, pentru un timp,

o dublă identitate (bizantină și latină, ortodoxă și catolică, creștină și islamică, mozaică și creștină etc.), spre a se putea manifesta în societate, spre a se afirma, a supraviețui sau a se adecva exigențelor. De aceea, în regate și principate precum Ungaria, Polonia-Lituania, Țările Române, Bulgaria, Serbia etc., sunt consemnate deopotrivă ierarhii bisericești bizantine (ortodoxe) și latine (catolice) care există concomitent, „conviețuiesc” pe aceleași teritorii, se transformă etc. Mai mult, în țări considerate catolice, ca regatul Arpadienilor sau al Jagiellonilor, în care biserica oficială era cea occidentală, anumite mărturii indică pentru secolele XIII-XV proporții covârșitoare, de circa jumătate din populație, ortodoxe, cu biserici, mănăstiri, episcopii și mitropolii corespunzătoare. La fel, în Principatele Române (Moldova și Țara Românească), alături de ierarhia oficială ortodoxă, funcționează în evul mediu dioceze latine (catolice), pentru destul de numeroasa populație, mai ales urbană, locală sau venită din Transilvania. Prin urmare, interferențele în această zonă largă a frontierei sunt maxime.

BCU Cluj / Central University Library Cluj
Românii – particularități și ciudățenii

Poporul român, format azi din circa 30 milioane de oameni, locuind în mare majoritate la nord de Dunăre, este, așa cum era și în evul mediu, cel mai numeros popor din sud-estul Europei. El este singurul moștenitor actual al romanității orientale¹, singurul izolat de marea masă a latinității, singurul popor romanic european a cărui limbă are un superstrat slav², singurul popor romanic de confesiune creștină răsăriteană (ortodoxă), singurul popor romanic ale cărui elite au avut în evul mediu ca limbă de cult, de cancelarie și de cultură slavona, singurul popor romanic european care a trăit tragedia și izolarea comunistă, singurul popor romanic confundat uneori cu poporul romilor (țiganilor), poporul romanic cu istoria cea mai puțin cunoscută în Occident, poporul european legat adesea de numele unui vampir – Dracula și de cel al unui odios dictator – Ceaușescu etc. Oricum, printr-o parte fundamentală a identității lor, românii se revendică dinspre Apus, iar prin alta din Răsăritul și Sud-Estul Europei.

Câte singularități și particularități pentru un singur popor, privit azi de cu oarecare neîncredere de către o mare parte a opiniei publice occidentale, pentru varii vini, unele reale, altele imaginare! Nu vom putea în aceste rânduri – și nici nu ne-am propus! – să lămurim toate aceste

„priorități” românești, vechi și noi, pozitive și negative. Suntem însă convinși că aceste „enigme” trebuie explicate și cunoscute în Europa, mai ales în acea Europă care a primit România, la 1 ianuarie 2007, între cele 27 de țări ale UE. Particularitățile nu-i fac pe români nici mai buni, nici mai răi decât alții, dar îi fac „altfel”, ceea ce îndeamnă la cunoașterea lor. Ignoranța nu este numai inamicul adevărului, ci și al dreptății, al judecății limpezi, al atitudinii corecte, al generozității și omeniei. Iar față de popoare, ca subiecte colective, nu putem fi decât generoși!

Românii nu au participat la marile curente ale culturii apusene, n-au construit catedrale gotice, nu au dat epopei eroice, *chansons de geste*, *romans courtois*, *commedia dell'arte*, nu au avut universități scolastice în secolele XIII-XIV, nici Renaștere ca-n Italia sau Franța, nici mari filosofi, dramaturgi sau fabuliști în secolele XVII-XVIII. Au avut desigur alte valori, dar nu dintre acelea care au creat faima culturii occidentale.

O chestiune importantă, legată de orice popor, este și cea a identității naționale. Românii au o anumită identitate, care nu s-a dizolvat odată cu intrarea României în UE și nu cred că este în interesul cuiva să se întâmple acest lucru. Așa cum se știe, în linii mari, cine sunt italienii, germanii, francezii, englezii, danezii, belgienii etc. sau, mai nou, polonezii, maghiarii, cehii, letonii ori bulgarii, trebuie să se cunoască și ce/cine sunt românii. Mi s-a întâmplat personal, uneori, să fiu întrebat „de ce nu știu și limba rusă dacă sunt român, că doar româna este o limbă slavă (!)”, „cum de sunt român și sunt așa de alb (!)”, „cum îi tratăm azi pe vampiri în România (!)”.

Chestiunea slavonismului cultural la românii medievali³ este, cred, o temă care poate lămuri o serie dintre aceste nedumeriri, poate face mai inteligibilă identitatea românească și poate arunca lumină asupra raporturilor cultural-religioase dintre Apusul catolic și Răsăritul ortodox. Nu este simplu de clarificat chestiunea acestui slavonism cultural, legat de numele unui popor de origine romană, vorbitor al unei limbi neolatine, cu un nume etnic (etnonim) provenit indiscutabil de la cel al Cetății Eterne – Roma – și al statului tricontinental făurit de ea⁴. Slavonismul cultural nu poate fi însă despărțit total de ortodoxie în cazul românilor, pentru că ortodoxia a fost în mare măsură vectorul slavonismului⁵. De aceea, prima întrebare la care trebuie răspuns este: cum au ajuns românii – popor romanic și latinofon – să fie de credință ortodoxă?

Creștinarea românilor

Spre deosebire de toți vecinii lor, românii nu au o dată precisă, simbolică, a creștinării lor, deoarece ei nu au fost creștinați prin voința unui conducător, botezat la un moment dat (ca la bulgari/protobulgari, ruși, sârbi, unguri etc.). Românii s-au creștinat treptat, pe parcursul câtorva secole, începând cu strămoșii lor daco-romani, cu unii dintre coloniștii, veniți în secolele II-III, în provincia Dacia *ex toto orbe romano*. Această creștinare parțială, sporadică, secretă și neorganizată, realizată din aproape în aproape, din om în om, în condițiile grele ale persecuțiilor, a primit un impuls deosebit după Edictul de la Mediolanum, azi Milano (313). Atunci, deși Dacia Traiană nu se mai afla între frontierele oficiale ale Imperiului Roman, misionarii de la sud de Dunăre au trecut liberi la nord, între latinofoni și au predicat cuvântul Domnului în limba înțeleasă de aceștia – limba latină. Acest proces a continuat în secolele următoare. Faptul că mulți dintre proto-români s-au creștinat în limba latină este dovedit nu doar de sursele de epocă, de textele scrise și de datele arheologice, ci și de limba română – un adevărat document viu. Aproape toți termenii importanți referitori la credința creștină (la esența sa dogmatică și, parțial, la rit) provin în românește din limba latină: creștin, credință, botez, cuminecătură, rugăciune, altar, cruce, închinare, sânt (=sfânt), sărbătoare, păcat, iertare, Dumnezeu, domn, împărat ceresc, biserică, îndurare, Păresimi, Cășlegi, Paște, Florii, Crăciun, Sângeorz, Sâmpetru, Sânicoară etc. Însă unii dintre termenii românești referitori la organizarea bisericii, la rit, la unele sărbători mai târzii, la tradiția bisericească formată treptat etc. își au rădăcinile în slavă: popă, vlădică, slujbă, buche, slovă, prescură, Blagoveștenie, vecernie, utrenie, pomană, pomelnic etc. Cum se poate explica această dualitate? Sub aspectul logicii, nu există decât o cale de explicare, care are și susțineri serioase pe terenul evoluției istorice, al mărturiilor rămase: dacă creștinarea românilor s-a făcut în limba latină, organizarea temeinică a bisericii, statornicirea tipicului, ierarhia etc. s-au făcut în formă slavă. Este absolut necesar să se facă deosebirea necesară între credință, ca fenomen de conștiință și de cutumă, pe de o parte, și biserică, aspect instituțional, de organizare publică a vieții religioase. De asemenea, creștinarea nu trebuie gândită după etalonul fixat în timpurile mai noi, cu îndeplinirea tuturor regulilor consacrate în timp. A fi creștin în secole-

le antichității târzii și chiar în cele medievale nu însemna a respecta cu strictețe toate canoanele teoretice. Creștinismul a fost secole la rând o stare de spirit bazată pe urmărirea relativă a preceptelor biblice și a canoanelor bisericești, în paralel cu perpetuarea unor cutume păgâne. La rândul său, viața bisericească a fost și ea, adesea, precară, cu respectarea parțială a unor rânduieli pe cale de a se face. De multe ori, istoricii caută mărturii ale edificiilor religioase timpurii, uitând că secole la rând creștinii, mai ales cei din zonele excentrice, îndepărtate, se întâlneau în locuri improvizate. Chiar termenul de *ecclesia* înseamnă inițial adunare, comunitate și nu clădire. Prin urmare, creștinismul nu s-a impus instantaneu la nici un popor și nici cu respectarea tuturor regulilor, care s-au fixat, de altminteri, în timp, de-a lungul secolelor. Creștinarea românilor și a înaintașilor lor a fost un fenomen de durată, cu înaintări și reculuri, cu multe insule de păgânism păstrate printre comunitățile creștine. Viața bisericească a fost adesea simplă, cu ierarhii locale necanonice, cu alunecări „eretice”, cu varii influențe.

În detaliu, se cunoaște că după criza Imperiului Roman din secolele III-V, după mutarea capitalei la Constantinopol și după divizarea statului, partea răsăriteană a lumii romane s-a grecizat în mare parte sau, mai exact, grecoitatea a ieșit din nou la suprafață, s-a reafirmat. Marea migrațiune a slavilor în sud-estul Europei a schimbat însă în parte etnicitatea acestei zone. La 602 s-a rupt frontiera Dunării, slavii au invadat regiunea balcanică, stăpânirea bizantină din regiune s-a retras și odată cu ea s-a destrămat și organizarea ecleziastică bizantină. S-a produs, în secolele VII-VIII, un proces intens de slavizare a Peninsulei Balcanice⁶. La 679-680, pătrund la sud de Dunăre triburile bulgare (protobulgare), conduse de Asparuh, care întemeiază Primul Țarat Bulgar, la 681. Odată cu aceasta, începe și procesul intens de slavizare a bulgarilor, care vor lăsa numele lor turcic unui popor slav. La 864-865, hanul bulgar Boris se botează (cu numele de Mihail), împreună cu o parte a nobilimii, prin acțiunea bisericii de la Constantinopol și își ia titlul de țar. După încercări nereușite de a-și organiza ierarhia ecleziastică prin biserica de la Roma, Boris/Mihail făurește o biserică bulgară autonomă, dependentă nominal de patriarhul Noii Rome, adică al Constantinopolului. Toate aceste evenimente au modificat pentru totdeauna soarta romanilor/românilor de la nord de Dunăre.

Biserica și lumea bizantino-slavă

Dacia a fost o provincie romană imperială, cu o cultură de tip occidental, latin și nu de tip greco-oriental. Mutarea capitalei la Constantinopol (330), apoi divizarea oficială a Imperiului (395) și căderea Imperiului Roman de Apus (476), domnia lui Iustinian (527-565), cu extensiunea statului lui până la Dunăre, au fost cauze importante ale orientării romanilor de la Dunărea de Jos și Carpați spre Noua Romă și spre Imperiul Bizantin. Invazia și stabilirea slavilor în Peninsula Balcanică (masivă după 602) și formarea statelor slave la sud de Dunăre, pe o largă fâșie, de la Marea Neagră la Marea Adriatică, au avut ca efect întreruperea legăturilor directe dintre romanicii carpato-dunăreni și Roma. Ultimul episcop cunoscut de pe teritoriul României de azi, care a avut o corespondență în limba latină cu papa Virgilius al Romei a fost Valentinian al Tomisului (azi Constanța, pe malul Mării Negre). Tot el, Valentinian de Tomis, a avut și legături directe cu biserica din Constantinopol. Dar aceste procese istorice care au dus la slavizarea Balcanilor și la întreruperea raporturilor romanilor dunăreni cu Roma, au însemnat și îngreunarea legăturilor acestora din urmă cu Noua Romă. În aceste condiții de izolare față de marile centre ale creștinismului, localnicii romanici nord-dunăreni (protoromânii și românii timpurii) au trăit o perioadă îndelungată de „creștinism popular”⁷, fără o ierarhie canonică și fără putința organizării temeinice a unei/unor biserici proprii. Firește, tipul organizării a rămas cel bizantin, dar modelul direct de organizare nu a putut fi decât unul slav, mai ales cel bulgar. Biserica bulgară, organizată, cum spuneam, de către Boris-Mihail (în a doua parte a secolului al IX-lea) și legată ierarhic de patriarhul de la Constantinopol, a devenit singurul și cel mai apropiat model pentru făurirea bisericii canonice a românilor. Dar aici nu este vorba numai de imitarea unui model, ci și de impunerea acestuia. Țaratul bulgar, extinzându-și temporar dominația politică (în secolele IX-X) și asupra unor regiuni întinse de la nordul Dunării de Jos, inclusiv în sudul Transilvaniei, va fi și impus în aceste zone, în colaborare cu ierarhia sa religioasă, propriul tip de organizare a bisericii. Această organizare includea, alături de alte elemente, și limba cultului. Or, în ultimele două decenii ale secolului al IX-lea, grație activității desfășurate de Clement și Naum (discipolii fraților Chiril și Metodiu), veniți din Moravia și Pannonia, alfabetul chirilic se genera-

lizează în Bulgaria, drept haină firească a limbii slave, recunoscute în Commonwealth-ul bizantin – cum ar zice Dimitri Obolensky⁸ – drept limbă canonică de cult, alături de greacă. În acest fel, în biserica de limbă și de tradiție latină a românilor – biserică populară, fără organizare canonică – începe să se impună modelul bizantino-slav sud-dunărean. Nu este exclus ca fervoarea creștină și amploarea impunerii creștinismului la slavi în secolele IX-X să fi condus chiar la creștinarea după canoane a celor din urmă insule românești păgâne sau neîncadrate clar sub aspectul organizării bisericești. Oricum, modelul bizantino-slav de organizare a vieții religioase era copleșitor, omniprezent, presant pentru români și venea adesea însoțit și impus de factorul politic. Acest model includea drept element exterior esențial limba de cult slavonă și alfabetul chirilic. Faptul a fost posibil nu doar datorită vecinătății și dominației politice, ci și prezenței de câteva secole a elementelor etnice slave alături de români și între români. Treptat, aceste grupuri slave au fost asimilate, nu înainte de a lăsa importante urme în limba și cultura românilor. Cu alte cuvinte, elita românească (formată până în secolele XII-XIII dintr-o mixtură de elemente etnice românești, slave, pecenegocumane etc.) a adoptat liturghia slavă, limba de cancelarie slavă, tradiția slavă. Faptul acesta de spiritualitate nu s-a putut realiza nici el instantaneu, ci pe parcursul câtorva secole, probabil cu intensitate mai mare în secolele XII-XIII. La un moment dat, în jurul românilor și printre ei, în secolele XI-XIII, erau state puternice, organizate formal și sub aspect bisericesc. Predominau cele de tradiție și de orientare bizantină și de limbă slavă, precum Bulgaria, Serbia, Rusia. Ungaria și Polonia, deși legate de papalitate, aveau o puternică ierarhie bizantină și o numeroasă populație ortodoxă. Toate acestea i-au influențat puternic pe români, care au trecut treptat la liturghia slavă.

Cultura scrisă în limba slavonă

Cum s-a ajuns de la liturghia slavă la cultura scrisă în limba slavonă? Destul de ușor! În evul mediu – cum se știe – mai ales în Răsărit, nu se poate imagina cultura scrisă în afara bisericii. Biserica era marea patroană a culturii, a tuturor compartimentelor sale. Odată adoptată liturghia slavonă – adică limba slavonă ca limbă a cultului – și celelalte produse scrise s-au adaptat modelului slavon. Așadar, deși slavonismul

etnic dispare la nord de Dunăre în secolele XII-XIII, românii au păstrat ca pe o prețioasă tradiție cultura bisericească și politică a slavilor încă vreo patru secole, iar alfabetul chirilic până pe la jumătatea secolului al XIX-lea. O mărturie impresionantă a acestui dualism medieval al românilor, cu o limbă cultă scrisă (slava) și o limbă vernaculară vorbită (româna, de origine latină), datează de dinainte de 1473 și aparține lui Nicolae, episcop de Modrusa, un apropiat colaborator al papei Pius al II-lea⁹. Pe când Enea Silvio Piccolomini (viitorul papă menționat) își redacta vasta sa scriere geografică în care expunea pe larg teoria originii romane e românilor (însoțită și de unele deducții etimologice fanteziste), Nicolae de Modrusa, în lucrarea *De bellis Gothorum*, nota: „Românii aduc ca argument al originii lor faptul că deși se folosesc cu toții [în scris] de limba moesilor, care e ilirică, totuși ei vorbesc din leagăn o limbă populară, care e latina, al cărei uz nu l-au părăsit deloc; și când se întâlnesc cu necunoscuți cu care încearcă să intre în vorbă, îi întreabă dacă nu știu să vorbească romana”¹⁰. Mărturia lui Nicolae de Modrusa (care a călătorit în Europa Centro-Orientală, a vorbit personal cu episcopul de Oradea, umanistul Ioan Vitez și l-a cunoscut la curtea regelui Matia Corvinul, la 1463, pe principele român Vlad Țepeș, viitorul Dracula!) este importantă cel puțin din două motive: 1) ea arată că unii români aveau conștiința romanității lor în evul mediu și 2) că aceștia constatau ei înșiși deosebirea dintre funcția limbii române (latina) folosită de popor (*loquuntur*) și cea a limbii slave (moesice), utilizată ca instrument de exprimare a culturii scrise (*utantur*)¹¹.

Limba slavonă se învăța ca limbă cultă în mănăstirile din Țările Române și era o limbă moartă, cu anumite influențe ale limbilor slave vii (bulgară, sârbă, rusă) și ale limbii române. Limba slavă bisericească la români era limba în care Chiril și Metodiul traduseseră cărțile bisericești cu ocazia creștinării slavilor. Principalele texte bisericești scrise de români și pentru români datează din secolele XIV-XVII, perioadă din care s-au păstrat și texte de cronică (istoriografie), cărți de legi (literatură juridică), povestiri și acte de cancelarie (mai ales documente de proprietate), porunci princiare, corespondență diplomatică și particulară. Existau centre ale scrisului slavon în mănăstiri și pe lângă biserici, dar și în cancelariile de la curțile domnești și din orașe. Slavona se învăța și la curtea domnească și la unele curți boierești. Ulterior s-au creat și aca-

demii princiare în limba slavonă. Există încă din secolul al XVI-lea importante biblioteci, mai ales la mitropolii, episcopii, mănăstiri și biserici. Tiparul, introdus la români în 1508, a fost și el inițial în limba slavonă, trecându-se abia după câteva decenii și la cărți imprimate în românește (dar tot cu litere chirilice). În secolul al XVII-lea se produce o adevărată „renaștere ortodoxă” în Țările Române, însoțită de tipărirea unor valoroase cărți în limba română, dar și în slavonă, prin eforturile principilor Matei Basarab și Vasile Lupu, sprijiniți de Petru Movilă, mitropolitul de origine română al Kievului (oraș aflat atunci în Polonia).

Interesant este faptul că și elita românească din Transilvania și Părțile Vestice – formată din mărunți feudali numiți cnezi, din clerici și puțini orășeni – avea ca limbă a cultului și a culturii tot slavona. Faptul este evident din cărțile care circulau, se scriau ori se tipăreau aici, din pisaniiile bisericilor și mănăstirilor ortodoxe, din atelierele de copişti, din arhivele și bibliotecile păstrate. În plus, pe verso-urile unor documente de danie emise în limba latină de către regii Ungariei pentru pomeniții cnezi și nobili români din anumite regiuni (Hațeg, Banat), în secolele XV-XVI, se găsesc însemnări personale ale donatarilor (beneficiarilor) în limba slavonă, nume proprii și un fel de explicații a ceea ce conțineau înscrisurile respective în latină¹². De altminteri, biserica românilor din Transilvania a fost în permanentă legătură cu mitropoliile și episcopiile din Țara Românească și Moldova. Mitropolitul Țării Românești era încă din secolul al XIV-lea „exarh” al Transilvaniei și Ungariei, iar ierarhii transilvăneni și unii dintre preoți și protopopi se hirotoniseau la sud de Carpați. Din secolul al XV-lea se observă un fel de patronaj spiritual al Mitropoliei Moldovei asupra românilor din Transilvania, mai ales asupra celor din regiunile nordice și estice ale provinciei intracarpatică.

Criza slavonismului și revenirea la modelul latin

Slavonismul cultural – a adică folosirea limbii slavone în cadrul creațiilor culte, în operele religioase, istorice, literare, juridice, filosofice etc. și chiar în lucrările tipărite, precum și în cancelariile instituțiilor statale – începe să devină anacronică la finele evului mediu și la începuturile epocii moderne (în secolele XVI-XVII). Modelul cultural adecvat unui popor neolatin, care pășea timid pe calea modernizării, era cel

occidental, dinamic și inovativ, iar slavonismul rămânea ancorat în tradiția răsăriteană. Limba slavonă liturgică, de cultură și de cancelarie, altoită peste o limbă neolatină, cum era româna, nu contribuia la evoluția firească a limbii române, nu-i întărea latinitatea, ci o impregna, mai ales la nivelul elitei, cu slavisme livrești. Multe dintre cuvintele de origine slavă ale limbii române – astăzi, în mare parte, de circulație restrânsă, devenite arhaisme sau dispărute – provin din perioada de apogeu a slavonismului cultural la români și nu din timpul conviețuirii românilor și a strămoșilor lor cu slavii. Dimpotrivă, limbile neolatine occidentale, beneficiind de uzul constant al latinei medievale în biserică, universități, cancelarii etc., s-au îmbogățit cu noi latinisme, și-au fortificat aspectul lor literar, au devenit mai armonioase și mai complete. După trecerea și printre români la folosirea limbii vernaculare în scris, a rămas o altă contradicție, anume perpetuarea alfabetului chirilic (tipic pentru multe limbi slave) în cadrul unei limbi romanice. Dincolo de faptul că unele sunete ale limbii române erau dificil de redat prin semne chirilice (care au trebuit adaptate!), acest alfabet inadecvat dădea adesea impresia necunoscătorilor că româna era o limbă slavă sau, oricum, îi obtura serios caracterul latin. Cert este că, odată cu zorile modernității și cu reluarea legăturilor constante ale românilor cu latinitatea și cu lumea occidentală în general, slavonismul cultural cu toate aspectele sale apare tot mai mult ca un corp străin care se cuvenea eliminat.

Începuturile culturii scrise în limba română se produc în secolul al XV-lea, prin anumite texte religioase rotacizante, elaborate tot în Transilvania, regiunea cu cele mai puternice influențe occidentale. Tot aici apar și primele școli românești, primele traduceri de cărți în românește, aici se trece la primele tipărituri românești, ca și la scrierea cu caractere latine. Din secolul al XVI-lea începând, influența Occidentului latin și neolatin devine tot mai puternică (cu precădere în Transilvania) și odată cu aceasta se restrânge aria slavonismului cultural la români. Cronicarii secolului al XVII-lea scriu în limba română, Dimitrie Cantemir (principe al Moldovei) este un preiluminist, membru al Academiei din Berlin, care folosește mult latina și româna, iar unirea românilor transilvani cu biserica Romei (1697-1701) și Școala Ardeleană – principalul curent iluminist românesc – apropie cultura românească și mai mult de Occident. Prin aceasta, după mai multe secole de sla-

vonism cultural și bisericesc, poporul român își sincronizează cultura cu specificul său neolatin. Prima „revoluție” în acest sens s-a produs prin românii transilvăneni, deveniți greco-catolici și promotori ai curentului iluminist, în secolul al XVIII-lea, în legătură cu latinitatea clasică și cu Roma. Curentul latinist, deși exagerat la un moment dat, a făcut din nou vizibilă între români și în Europa romanitatea românilor și latinitatea limbii române, contribuind și la impunerea definitivă și generalizată a alfabetului latin. El a demonstrat absurditatea perpetuării unui veșmânt slav pentru o limbă neolatină. Ca urmare, pe la jumătatea secolului al XIX-lea, după mai bine de două secole de dualism alfabetic (încă din secolul al XVI-lea, se scria în românește, sporadic, și cu alfabet latin), s-a impus oficial uzul exclusiv al literelor latine.

Însă cea mai intensă și eficientă reapropiere a românilor de Occident, adică de vechile lor rădăcini – cum se spunea în ideologia națională a vremii – s-a produs în secolul al XIX-lea, grație influenței franceze din Principatele Dunărene și apoi din România. Un fapt interesant este că această influență a venit parțial în timpul ocupației ruse a Principatelor Dunărene (1828-1834), odată cu demnitarii și ofițerii ruși, vorbitori de franceză și pătrunși de modelul francez. Ulterior însă, generații întregi de tineri români, mai ales fii de boieri, de orașeni înstăriți și de intelectuali, au studiat în Franța, de unde s-au întors nu numai cu serioase cunoștințe în varii domenii, ci și cu limba lui Voltaire, pe care au continuat s-o vorbească și s-o răspândească. Din secolul al XIX-lea până recent, inclusiv în marea parte a deceniilor comuniste, principala limbă străină studiată în școlile din România a fost franceza. Ea a fost nu numai vectorul unei înalte civilizații și a unei mari culturi, devenită „clasică” în sens de model, ci și simbolul lumii occidentale, de care anumite curente, tendințe și forțe – mai ales comunismul – încercau să-i izoleze pe români. Și astăzi, România este principala țară francofonă din Europa Centrală și Orientală. Mai mult, în cultura modernă românească, curentul cultural-ideologic care privilegia latinitatea, legăturile cu Occidentul, sincronizarea României cu structurile moderne europene era unul modern, pragmatic și progresist, pe când curentul care susținea originea dacică, autohtonismul, tradiția ortodoxă, bizantino-slavă marca un trend conservator, paseist, letargic. Până la urmă, în secolul al XX-lea – punând între paranteze

cea mai mare parte a regimului de dictatură comunistă, străin de spiritul general al românilor – orientarea dominantă a României a fost spre modelul european occidental, spre civilizația și cultura promovate de acesta. Firește, această orientare dominantă nu a putut șterge specificul sau identitatea românilor, constituite în timp, pe fondul interferențelor dintre Occidentul latin și Răsăritul bizantin.

Românii contemporani

– de la specificul național la mondializare

În acest spirit, perioada slavonă la români nu trebuie privită ca un accident al istoriei, ci ca o realitate de mai multe secole, fascinantă din unele puncte de vedere, rezultat al specificului „frontierei”. Românii au fost în evul mediu un popor romanic de credință ortodoxă și de cultură slavonă (este vorba de cultura elitelor), în primul rând datorită geografiei și apoi datorită istoriei. Așezat geografic în aria de influență bizantină, dar în vecinătatea imediată a celei latine, era firesc ca acest popor să oscileze un timp, dar apoi să aparțină sub aspect bisericesc și cultural Bizanțului. Influența bizantină a fost însă mediată de slavi, așezați geografic între Bizanț și români. Bizanțul a fost cel mai important centru de cultură în Europa la începuturile evului mediu. În plus, din secolul al XVI-lea, odată cu formarea ideologiei „celei de-a treia Rome” – Moscova – slavonismul românilor a primit impuls și sprijin și dinspre răsărit. Tradiția bizantină însemna predominarea clasicismului, a concretului asupra abstracției și intelectualismului; în politică a primat stăpânirea centrală în contrast cu feudalismul cavaleresc apusean etc. Această cultură bizantină era potrivită pentru un imperiu, pentru Noua Romă, iar slavii și românii erau popoare de comunități rurale, cu monarhii patriarhale și agricole. Slavii au luat de la Bizanț ceea ce au putut, ceea ce era potrivit cu genul și cu gradul lor de organizare socială: nu filosofia creștină sofisticată, ci predicile pentru mase ale călugărilor, nu scrierile istorice retorice de genul celor ale lui Tucidide, ci modelul cronicilor de curte, cu evenimentele anuale, nu arta luxoasă a mozaicurilor strălucitoare, ci pictura bisericească pe zid, care să-i învețe pe cei ce nu știau să citească faptele Mântuitorului, ale sfinților, să povestească în imagini Cartea Sfântă; au luat apoi viețile asceților și mucenicilor, cântecele simple de laudă adusă Fecioarei, proverbele istețe etc., adică

tot ceea ce se potrivea vieții lor de țărani¹³. Cu alte cuvinte, slavii și românii au luat de la bizantini, de la marea cultură bizantină, numai părțile populare, inteligibile pentru ei. Este vorba despre o cultură bisericească de origine bizantină-răsăriteană, în haină slavonă, adaptată nevoilor spirituale ale unor popoare agrare patriarhale. Slavii au adaptat treptat slavonismul medieval la cultura lor modernă, tot de sorginte slavă, pe când românii, deși rămași de rit bizantin, au revenit la cultura apuseană în haină latină. Revenirea aceasta a fost destul de problematică și contradictorie: slavii i-au privit pe români ca pe niște intruși ciudați și nerecunosători, iar apoi ca pe niște „trădători”, iar occidentalii, inclusiv romanicii, ca pe niște rude sărace și impertinente, cu pretenții de a intra în clubul selecțiilor. De fapt, românii nu au nici o vină pentru destinul care le-a fost rezervat, dar trebuie să fie responsabili pentru felul cum și-au construit istoria, cu cele bune și cu cele rele, în limitele acestui destin. Un popor neolatin de credință ortodoxă și cu o cultură slavă în evul mediu, cu o viață modestă, situat la interferența Apusului cu Răsăritul, poate să fie o ciudățenie pentru Europa, dar și o provocare, un îndemn spre înțelegere și cunoaștere. Poporul român nu aduce, probabil, în concertul european nimic excepțional, ci doar o experiență unică de viață: este vorba despre o comunitate cu rădăcini la Roma, mediată prin influența celei de-a doua Rome, cu o limbă neolatină, cu o confesiune bizantină și biserică de model slav, intrată azi în era calculatoarelor și a telefoniei mobile! Toate aceste elemente atât de diferite au fost sintetizate prin experiența de viață a românilor și au format treptat o identitate puternică de grup, numită românească, dar care este și europeană în același timp. Românii au și experiența alterității, trăind de multe secole alături de maghiari, sași, secui, șvabi, evrei, armeni, greci etc. Aceasta i-a făcut, dincolo de momentele tensionate, să-i respecte pe ceilalți, să le accepte valorile și tradițiile, calitățile și defectele. Numai în România se văd, în același oraș, cupole bizantine, turnuri gotice, biserici calvine, luterane, unitariene, sinagogi etc., numai în România sunt universități cu câte patru facultăți teologice și cu câte trei-patru limbi oficiale de predare! Românii au învățat, mai ales în ultimele decenii, că nu sunt singuri, că nu au suferit numai ei, că nu au doar ei dreptate, că nu sunt doar victime ale istoriei și că trăiesc într-un concert de națiuni, etnii și regiuni numit Europa. Oscilând secole la rând între Occidentul latin, catolic și

protestant și Orientul bizantino-slav și ortodox, românii și-au făurit civilizația și cultura lor modernă cu privirea spre Europa Centrală și Vestică. De-acolo și-au luat modelele recente de progres, care sunt pe cale să le asigure nu doar perpetuarea, ci și prosperitatea. Cu o veche și intensă conștiință europeană, românii învață azi să fie și cetățeni europeni, cu drepturi și îndatoriri, egali cu ceilalți, dar și diferiți, adică specifici.

Note

1. Haralambie Mihăescu, *La romanité dans le sud-est de l'Europe*, București, 1993, passim.
2. Carlo Tagliavini, *Le origini delle lingue neolatine*, ed. VI, Bologna, 1972; versiunea românească idem, *Originile limbilor neolatine. Introducere în filologia romanică*, coord. Alexandru Niculescu, București, 1977, pp. 253-257.
3. P. P. Panaitescu, „Perioada slavonă” la români și ruperea de cultura Apusului, în idem, *Contribuții la istoria culturii românești*, ediție de Silvia Panaitescu, București, 1971, pp. 28-49.
4. Când se vorbește de slavonismul cultural sau de cultura slavă la români în evul mediu, trebuie avut mereu în vedere că poporul de rând, neștiutor de carte, a avut o cultură a sa proprie, populară, orală, anonimă și colectivă, cu rădăcini puternice în latinitatea târzie. Se vede acest lucru din limba vorbită, din specificul versului popular (similar celui moștenit din latina vulgară), din proverbe, imprecății, strigături, descântece, din arta lemnului etc.
5. Ioan-Aurel Pop, *Il Cristianesimo presso i Romeni – tra Occidente e Oriente*, în vol. „I Romeni e la Santa Sede. Miscellanea di studi di storia ecclesiastica”, a cura di Ion Cârja, Bucarest-Roma, 2004, pp. 13-18.
6. Prin Peninsula Balcanică înțelegem acea regiune europeană mărginită la sud de Marea Mediterană, la vest de Marea Adriatică, la est de Marea Egee și de Marea Neagră și la nord de valea Dunării de Jos. Ca urmare, Ungaria, România (90% din teritoriul său), Slovenia și, în parte, Croația nu fac parte sub aspect geografic din Peninsula Balcanică. România este un stat sud-est european din aria carpato-danubiană.
7. Nelu Zugravu, *Geneza creștinismului popular al românilor*, București, 1997.
8. Dimitri Obolensky, *The Byzantine Commonwealth. Eastern Europe 500-1453*, London, 1971.
9. Șerban Papacostea, *Geneza statului în evul mediu românesc. Studii critice*, Cluj-Napoca, 1988, p. 227.
10. „Valachi originis suae illud praecipuum prae se ferunt argumentum, quod quamvis Mysorum lingua, quae Illyrica est, omnes utantur, vernaculo tamen sermone hoc est latino haud prorsus obsoleto ab incunabulis loquuntur; et cum ignotis congressi, dum linguae explorant commercium, an Romane loqui nolint interrogant” (Giovanni Mercati, *Notizie varie sopra Niccolò Modrusiense*, în „Opere Minori”, IV, Città del Vaticano, 1937, p. 247).

11. Ş. Papacostea, *op.cit.*, p. 228.
12. Ioan Drăgan, *Nobilimea românească din Transilvania între anii 1440-1514*, Bucureşti, 2000, pp. 188-189.
13. P. P. Panaïtescu, *op.cit.*, pp. 40-41.

Резюме

Румыны во время Средневековья-между византийским Востоком и Латинским Западом

В XIX-XX вв -ставя в скопках большую часть режима коммунистической диктатуры, чуждого от общего духа румын- главное направление Румынии было в сторону западной европейской модели, цивилизации и культуры, проводимой этой моделью. Конечно, это направление не смогло стирать специфику или идентичность румын, созданных на протяжении веков на фоне интерференций между латинским Западом и византийским Востоком.

В этом духе славянский период у румын нельзя рассматривать как случайное явление в истории, а как многовековую реальность, очаровывающую, с определенной точки зрения, как результат специфики „границы,„. Во время средневековья, румыны были романским народом православного вероисповедания с старославянской культурой (речь идет о культуре элит), в первую очередь благодаря географии и потом истории. Географически расположенный в радиусе византийского действия, но в непосредственной близости латинского было нормальным явлением чтобы этот народ колебался определенное время, после чего он стал принадлежать Византии с церковной и культурной точки зрения.

Византийское влияние осуществилось посредством славян географически расположенных между Византией и румынами. Византия была самым важным культурным центром Европы в начале Средневековья. Кроме этого, начиная с XVI-в, наряду с формированием идеологии „третьего Рима“-Москва- славонизм румын получил импульс и поддержку с Востока.

Византийская традиция означала господство классицизма и конкретизации над абстрактностью и интеллектуализмом, в политике преобладала централизованная власть в контрасте с западным рыцарским феодализмом. Эта византийская культура подходила империи, новому Риму, а славяне и румыны были народами сельских общин, с патриархальными и сельскохозяйственными монархиями.

Славяне переняли от Византии все что они смогли, все то, что соответствовало их способу и степени общественной организации: не софистская христианская философия, а проповеди монахов для масс, не риторические исторические писания, вроде писаний Туцидиде, а модель хроник дворов с ежегодными событиями; не роскошное искусство блестящих мозаик, а церковная живопись на стенах, призванная обучать тех которые не умели читать деяния Спасателя, святых, рассказывать в образах Священного Писания; переняли, также, жизнь аскетов и мучеников, простые песни восхваления Богоматери, остроумные пословицы и поговорки и т.д., то есть все что подходило их крестьянской жизни. Иными словами славяне и румыны переняли от византинов, от великой византийской культуры лишь народные части, понятные для них.

Речь идет о церковной культуре византийско-восточного происхождения, в старославянской одежде, применимое к духовным нуждам патриархальных деревенских народов. Славяне адаптировали постепенно средневековый славонизм их новой культуре, также славянского происхождения, в то время как румыны. несмотря на то что они остались преданными византийскому обряду, вернулись к западной культуре в латинской одежде.

Такой процесс был довольно сложным и противоречивым: славяне смотрели на румын как на странных и неблагодарных незаконно-вторгшихся людей, потом как своего рода „предателей,, а западники, в том числе романтики, как на бедных и дерзких родственников, с претензиями вступить в клуб избранных. По правде говоря у румын нет никакой вины для той судьбы котоая им была резервирована, но они должны быть ответственными за то как они строили себе историю, со всеми хорошими и плохими сторонами, в рамках этой судьбы.

Неолатинский народ православной веры и с славянской культурой в Средневековье, со скромной жизнью, расположенный на перекрестке Запада и Востока, может быть что то санным для Европы., но, одновременно и вызовом., побуждением к взаимному пониманию и ознакомлению. Возможно, румынский народ не приносит ничего исключительное в европейский концерт, а лишь уникальный жизненный опыт: речь идет об общине, имеющей корни в Риме, чувствующей влияние второго Рима, с неолатинским языком, с византийским вероисповеданием и с церковью славянского образца, вступившая сегодня в эру компьютеров и сотовой связи! Все эти столь разные элементы были обобщены жизненным опытом румын и постепенно сформировали крупную групповую идентичность, названную румынскую, но которая вместе с тем есть и европейская.

У румын есть и другой опыт. Проживая на протяжении многих веков рядом с венграми, саксами, секуями, швами, евреями, армянами греками и т.д.это вынудило за напряженными моментами уважать дпугиз. Уважать их ценности и традиции, качества и недостатки. Только в Румынии можно видеть в одном и том же городе византийские купола, готические башни, калвинские, лютеранские, унитарийские церкви, синагоги и т.д.Только в Румынии можно найти университеты с четырьмя факультетами теологии и с тремя-четырьмя языками преподавания.

Румыны научились, особенно за последние десятилетия что они не одиноки, что не только они пострадали, что не лишь они правы, что не являются лишь жертвами истории, что они живут в концерте наций, национальностей и регионов, названном Европа. Колебаясь веками подряд между латинским Западом и византийско-славянским, православным Востоком, румыны создали свою новую цивилизацию и культуру смотря на Центральную и Западную Европу.Оттуда они взяли себе недавние модели прогресса, способные обеспечить не только дальнейшее существование, но и процветание.

Обладая древним и солидным сознанием, румыны учатся сегодня быть и европейскими гражданами, с полными правами и обязанностями, на равне с другими, но и разными, то есть специфическими. Это дается не так просто, но стоит попытаться во имя будущего, во имя будущей Европы.